

DESCRIPCIÓ DE SANT JERONI DE LA MURTRA A MITJAN SEGLE XVI

CARLES DÍAZ I MARTÍ

El monestir de Sant Jeroni de la Vall de Betlem o de la Murtra ha estat estudiat per diversos autors, dels quals, en el present treball, destacarem les aportacions respecte a la descripció del que actualment constitueix el monument més notable de la ciutat de Badalona.

Els escrits anteriors a la desamortització de Mendizábal proporcionen escassa informació sobre l'edifici monàstic. En primer lloc, tenim la magna obra que fray José de Sigüenza dedicà a l'orde jerònim a finals del segle XVI. Interessat en l'origen històric dels monestirs i en la vida dels seus fills més il·lustres, les referències arquitectòniques o artístiques són minses. Així, en el capítol dedicat al cenobi badaloní,¹ l'il·lustre historiador jerònim fa esment del refetor, el claustre, el cor i les cel·les del costat de mar. No, però, amb intenció de descriure'ls sinó de relacionar-los amb els reis que contribuïren a la seva construcció, Joan II, Ferran II i Carles I, respectivament. També cataloga l'hostatgeria com de les millors de l'orde, constata l'abundància d'aigua i realitza una magnífica descripció de l'entorn natural on és enclavat el monestir.

A continuació, tenim la breu narració de la visita que el castellà Francisco de Zamora, alcalde del crim de l'Audiència Reial de Catalunya, fa a Sant Jeroni el 15 de maig de 1787.² Es fa menció de dos patis, el més modern dels quals té una font al mig, la torre, els horts, així com de l'abundància d'ai-

gües i la frondositat dels boscos. Qualifica de magnífics el refetor i la biblioteca, mentre que l'església no li mereix atenció particular. Gairebé contemporània, la ressenya que el doctor Antoni Montserrat, prevere de Badalona, dedica al barri de Canyet, destaca la gran quantitat i qualitat de les fruites i verdures de l'hort del monestir, així com l'amenitat dels voltants, qualificats de paradisiacs.³

La informació és més completa en els estudis posteriors a la desamortització. El primer en ordre cronològic és el de mossèn Gaietà Soler, publicat a finals del segle XIX,⁴ amb un marcat aire de lamentació respecte a la destrucció provocada per l'incendi del 1835, que féu desaparèixer en poques hores el temple, el cor, la biblioteca i una ala del claustre. Sense ser exhaustiu, dona informació rellevant, com la relativa a l'escut de Joan II al refetor i al paviment de rajola valenciana del segle XV existent en una capella del temple. A més, es tracta de la primera publicació que presenta aparell gràfic, ja que és il·lustrada amb una fotografia del claustre i amb cinc dibuixos d'escuts heràldics i una vista exterior del monestir.

La descripció del canonge Gaietà Barraquer, una mica posterior a l'anterior, és la primera que podem considerar com a exhaustiva, ja que cobreix la totalitat de les dependències monàstiques.⁵ Es basa fonamentalment en l'observació directa de l'edifici, completada amb el manuscrit *Historia de la*

villa de Badalona del clergue de Badalona Joseph Barriga de l'any 1794, el llibre «*Costumbres del Monasterio de San Jerónimo de la Murta de Barcelona. Para el uso del presbitero padre zelador de ellas*»,⁶ manuscrit procedent de l'arxiu del monestir i amb informacions proporcionades per veïns de Canyet. També amb caràcter complet, tenim l'obra publicada per Josep Maria Cuyàs l'any 1975⁷ i la guia del monestir de Jaume Aymar de l'any 1993,⁸ que amplien i actualitzen la informació subministrada per Barraquer, amb l'aportació de documentació inèdita procedent de l'antic arxiu monàstic, majoritàriament a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Cal mencionar també aquells treballs que se centren en algun element concret del conjunt monàstic, com ara el refetor,⁹ la torre prioral,¹⁰ la capella del Sant Crist¹¹ i les ermites de Sant Onofre¹² i Sant Climent.¹³

Tota aquesta bibliografia ha permès la interpretació i l'aprofundiment de la descripció inèdita que és objecte del present estudi. Però, alhora, aquesta descripció ha permès donar coherència i unitat des del punt de vista del conjunt arquitectònic a aquelles dades.

Trets de la descripció del 1551

A l'Arxiu de la Corona d'Aragó es conserva un volum que té per títol *Capbreu de totes les possessions, rendes, censos i censals*,¹⁴ datat l'any 1551 i que formava part del desaparegut arxiu del monestir. Com és usual en aquest tipus de documents, hi ha una enumeració de les rendes que integraven el patrimoni de la comunitat, com ara possessions rústiques, censos emfitèutics o censals. En un cas força excepcional, el frare autor del capbreu va incloure una descripció de la primera propietat de la comunitat, el propi monestir de Sant Jeroni. El mal

estat de les primeres planes del volum, amb l'existència de forats en el paper, ha dificultat la comprensió del text. No obstant això, tot i les llacunes, és transcrit completament al final del present treball pel seu indubtable interès. Constitueix, doncs, la relació coneguda més antiga del cenobi.

Aquesta descripció és completa en el sentit de referir tots els elements del conjunt monàstic en aquell moment. No és, però, exhaustiva, ja que, en alguns casos, només es constata l'existència de certes dependències monàstiques, mentre que en d'altres se'n facilita algun detall suplementari. L'excepció la tenim en la informació sobre la canalització de l'aigua del monestir, en la qual no s'escatimen detalls sobre el seu origen i recorregut per les diferents parts que el componen.

Malgrat la migradesa de les dades, ens forneix d'important informació inèdita per la seva antiguitat i el seu caràcter complet, sobretot de les dependències que van ser modificades amb posterioritat al 1551 per la comunitat, o bé que van ser destruïdes o molt malmeses durant el fatídic incendi de l'any 1835, ja que, com hem vist, les descripcions anteriors a la desamortització són escasses i incompletes.

Destaquem també que el conjunt és descrit en termes elogiosos per part de l'autor. Moltes parts són qualificades de «ben obrades», com ara el claustre, el cor i el sortidor central. El refetor és considerat bell, la infermeria és formada per estances judicades d'aptes i bones. Sense que es pugui extrapolar al conjunt de la comunitat, és significatiu que un dels seus membres mostrés tal satisfacció.

El llenguatge és planer i directe, lluny dels formulismes dels textos jurídics. Destaquem, en aquest aspecte, que el mot que designa l'arbust que donà nom al monestir és murta i no mur-

tra, com actualment el designem. Al País Valencià no tingué lloc aquesta evolució, ja que el monestir jerònim d'Alzira és conegut encara per Santa Maria de la Murta.

Inicialment, tal com correspon al caràcter econòmic del volum en què està inserid la descripció, es fa referència al fet que la propietat és en franc alou, o sigui, que el propietari no ha de pagar cap cens, ja que deté també el domini eminent o alodial. Aquest fet s'esdevingué el 6 d'agost de l'any 1329, quan Jaume de Santeliment, propietari de la casa de la Murtra per la pabordia del mes de maig de la catedral de Barcelona, intercanvia amb aquesta uns alous que tenia al terme de Badalona pel de la citada casa.¹⁵

L'església conventual

Tot seguit, l'autor de la descripció ens informa que a la nau de l'església s'obren quatre capelles laterals. A les descripcions posteriors a la desamortització es fa referència a sis capelles: la Verònica, la Immaculada Concepció i la Mare de Déu del Roser pel costat de l'Epístola, i el Sant Crist, Sant Bernat i Sant Miquel, pel de l'Evangelí.¹⁶ Per la documentació existent creiem que les quatre capelles existents aleshores eren la de Sant Miquel, la dels Set Goigs, la de Nostra Senyora i la de Sant Crist.

La capella de Sant Miquel fou acabada durant el trienni¹⁷ 1508-1511 seguint la disposició testamentària de Violant de Cabrera, que hi fou sebollida¹⁸. La capella dels Set Goigs fou realitzada l'any 1451 amb la contribució de la benefactora Aldonça Sebastida,¹⁹ de la qual encara podem veure l'escut a la imposta de la capella del Roser. Identifiquem, per tant, la capella dels Set Goigs i la del Roser. Queda constància de l'existència de la capella de Nostra Senyora l'any 1532, moment

en què el mestre de cases Tomàs Berça tenia pendent la finalització del tram d'aquesta capella.²⁰

Pel que fa a la capella del Sant Crist, que albergava la seva imatge, sabem que s'estava construint l'any 1455²¹ i que fou traslladada al costat de l'Evangelí prop de l'entrada al temple pel claustre, l'any 1742.²² Per la descripció del 1551, que no esmenta la capella del Sant Crist, deduïm que era dins l'església, ja que l'autor explicita el nom de dues capelles que es trobaven a fora, com veurem més endavant. Si hi hagués estat, no seria lògic que l'hagués deixat d'anomenar, tractant-se de la capella més important i antiga del monestir.

Un cop identificades les quatre capelles, resta l'interrogant de la seva ubicació. Per a la de les capelles de Sant Miquel i la dels Set Goigs no tenim problema, ja que no van variar-la posteriorment. Pel que fa a la capella del Sant Crist, segons la informació proporcionada per Font i Cussó, es pot deduir que estava situada a l'actual capella de la Verònica. La causa fou que l'any 1708 Jeroni Enveja, canonge de la catedral de Barcelona, donà un quadre de la Verònica per a la citada capella, on eren enterrats membres de la seva família, amb la condició que si el Sant Crist es mudava de lloc, la capella havia de prendre el nom de la Verònica, fet que succeí 34 anys més tard.²³

D'altra banda, sabem que un pilar dividia la capella dels Set Goigs amb la de Nostra Senyora.²⁴ Tenint en compte la situació de la capella dels Set Goigs, només podia llindar amb la segona capella del costat de l'Epístola. Per tant, identifiquem la capella de Nostra Senyora amb la de la Immaculada Concepció.

En conseqüència, a mitjan segle XVI, a part de la nau central, existien les tres capelles del costat de l'Epístola que serien,

Capella del Roser, antigament dels Set Goigs, darrere de la font de Sant Miquel. Fotografia de l'autor.

dels peus del temple al prebisteri, la del Sant Crist, la de Nostra Senyora i la dels Set Goigs, construïdes a mitjan segle XV. A la part de l'Evangelí, només hi havia la de Sant Miquel, construïda a principis del segle XVI.

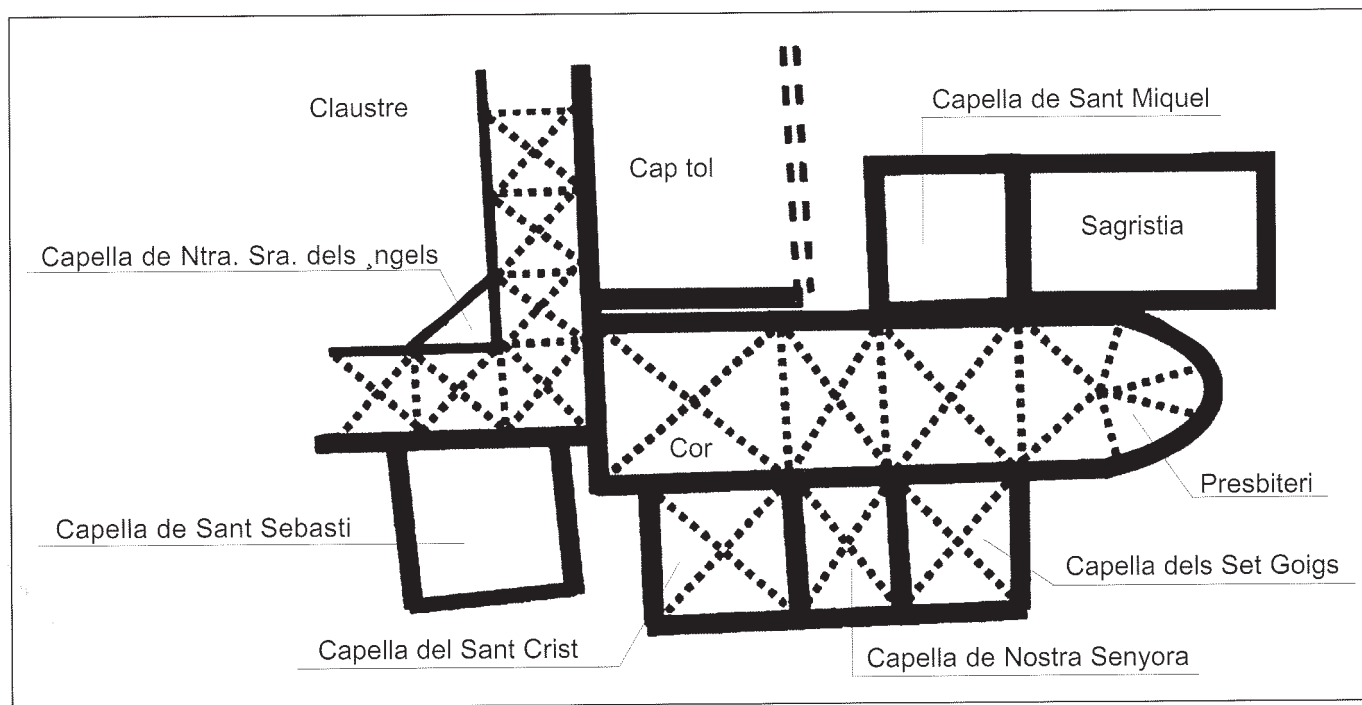
La informació que ens subministra el cronista de la comunitat respecte a les decisions d'aquesta sobre l'ampliació de l'església l'any 1502 concorden perfectament amb la disposició de l'església que hem traçat: «D'aquesta obra s'havia tractat ja molts anys feia com es mostra en un paper que està ficat al principi del llibre dels actes capitulars, el qual conta que a 27 del mes de novembre de 1502, era aleshores prior el mateix pare fra Agustí Gualbes el segon trienni, ajuntats tots els frares professors, així clergues com llecs (i aquests no sé perquè) en el seu capítol proposa si eren de parer que l'església que aleshores era s'hagués d'eixemplar, la qual tenia trenta-dos pams d'ample, o si bastava solament allargar-la d'un cap que no tenia. I tots foren de parer que no s'havia d'eixemplar, puix no es podia fer això de la part del capítol sinó tan sols cinc pams, perquè de part de les capelles no hi havia cap remei, i que per tan poca amplada fer tan gran gastament i despesa».²⁵ Queda clar que el costat de les capelles era en aquell moment el costat de l'Epístola, tenint en compte que no s'havia començat encara la construcció de la capella de Sant Miquel. A la part de l'Evangelí, no hi havia lloc per a capelles, almenys per la part més propera al claustre, ja que a uns cinc pams, o sigui, aproximadament a un metre, hi havia ja la sala capitular.

Cal destacar que l'amplada de 32 pams correspon aproximadament als 6,4 metres d'amplada de l'actualment derruïda nau principal,²⁶ del que deduïm que com a mínim des de principi del segle XVI ja no es va modificar l'amplada de la nau central. La capçalera que mancava l'any 1502 fou enllestida 31 anys més tard després de les reformes i ampliacions dutes a

terme per Tomàs Berça.²⁷ Per tant, la capçalera poligonal era ja una realitat a mitjan segle XVI.

Respecte al cor, s'esmenta que tenia una llibreria, on de ben segur eren guardats els grans cantorals que es disposaven als faristols per a les oracions de la comunitat jerònima. Aquesta llibreria del cor devia ser una petita estança contigua, diferent de la llibreria de caràcter general, de la qual parlarem més endavant. També hi és consignat el cadirat de roure de Flan-

des, que sabem que fou comprat en el trienni de 1538-1541.²⁸ Així mateix s'esmenta l'existència de sis o set vidrieres, de les quals cinc deuen correspondre a les encara visibles obertures de cada costat de la capçalera pentagonal del temple i una altra al cor, col·locada a finals de 1533. El cor de les esglésies jerònimes ocupava bona part de la nau central, en molts casos, la meitat d'aquesta.²⁹ En el cas de la Murtra, sabem que al temps de la desamortització abraçava els trams de les dues primeres capelles.³⁰

Croquis del sector més proper a l'església conventual segons descripció de 1551. Dibuix de l'autor.

La sagristia amb tota seguretat ocupava el mateix lloc que el 1835, al costat de l'Evangeli i a l'alçada del presbiteri. Sabem que el 1514 s'hi posà el portal.³¹ Finalment s'hi esmenta l'existència d'un bon orgue, indispensable per a la solemnitat de la litúrgia, tan característica dels jerònims.

Per tant, l'església de Sant Jeroni no va ser dissenyada des d'un bon principi amb l'estructura que va arribar a assolir a principis del segle XIX, sinó que va ser objecte de nombroses transformacions. Respon al patró jerònim de nau única i cor alt als peus, amb capelles laterals i capçalera poligonal.³² Hi ha, però, un tret arquitectònic característic, compartit amb Sant Jeroni de la Vall d'Hebron, l'altre monestir jerònim català, i era la disposició perpendicular de la nau de l'església respecte a la galeria del claustre amb què comunica,³³ quan el més corrent era que fos paral·lela. Això provocava que la sagristia no fos contigua al claustre, com era habitual.³⁴

Dependències al voltant del claustre

A continuació s'ha de destacar la capelleta de Nostra Senyora dels Àngels. La seva situació era a la galeria de migdia del claustre, davant la porta d'accés a l'església, cap al pati central, del qual ocuparia una petita part. Justament, en aquest lloc, a la cantonada formada per les galeries de migdia i llevant del claustre, es pot observar encara una clau de volta suplementària. Aquesta capella va ser enderrocada posteriorment perquè impedia la visió del claustre des de l'entrada a l'església.³⁵ Les seves dimensions havien de ser força modestes, atès que és especificada amb un diminutiu.

Davant la citada capella de Nostra Senyora dels Àngels, l'autor de la descripció ens situa la capella de Sant Sebastià. Sabem que fou construïda l'any 1490 arran d'una pesta que va

afectar greument la comunitat.³⁶ La dada important en aquest cas és la situació de la capella, a la galeria de migdia, prop de la porta de l'església, diferent a la situació actual, a la planta baixa de l'Obra Nova. Per tant, hem de concloure que quan Jaume Artigas la va restaurar l'any 1855 en agraïment per la guarició de la seva germana en invocar el copatró de Badalona, ho féu en lloc diferent al que havia tingut a mitjan segle XVI.³⁷ Tenint en compte que l'Obra Nova va quedar destruïda per l'incendi de 1835, la reedificació que es va dur a terme posteriorment va començar molt possiblement per l'actual capella de Sant Sebastià. Barraquer, en data posterior a la restauració de la capella, ens la situa al mateix lloc que l'autor de la descripció de 1551, afegint que l'accés era pel corredor que connectava l'església des de l'exterior.³⁸ No obstant això, creiem que l'entrada principal era per la porta conopial que trobem a la galeria de migdia del claustre. Actualment, en passar aquesta porta, hi ha una estança, amb una escala que permet l'accés a l'Obra Nova, que encara conserva els arrancaments de la volta de l'antiga capella.

La sala capitular estava situada a la galeria de llevant del claustre, tal com diu la descripció, a mà dreta sortint de l'església, i fou enderrocada l'any 1742 per construir-hi la nova capella del Sant Crist,³⁹ completant-se així la construcció de les capelles de l'església conventual. Sabem que fou consagrada pel bisbe de Barcelona l'any 1457,⁴⁰ cosa que ens permet deduir que era d'estil gòtic, formant conjunt amb el claustre. Era de volta i l'altar estava dedicat als sants germans Cosme i Damià. S'esmenta l'existència de tres carners, un de central i dos a l'entrada. Els monjos eren sebollits en el carner central, mentre que els altres dos estaven dedicats als enterraments dels seglars. Aquests dos darrers encara són visibles al tram central de la galeria i ens indicarien la situació de l'entrada a l'antic capítol.

Dissortadament la informació sobre el claustre no és extensa.⁴¹ La seva forma quadrada, la situació de la porta major, les diverses pintures i escuts són dades que afortunadament podem constatar. No obstant això és una llàstima que l'autor no sigui més prolífic, detallant l'heràldica del monestir, encara avui no resolta completament,⁴² tal com fa per a la canalització de l'aigua. L'origen de la pedra a les pedreres de Montjuïc també ens és coneguda. Les murtres i els tarongers plantats al pati central són l'única aportació de la descripció present respecte al claustre. Queda clar, doncs, que l'arbust que donà nom al mas predecessor del monestir, no figurava tan sols en el seu nom com una relíquia històrica, sinó que, com avui, hi tenia una presència física.

La mateixa migradesa de dades la tenim respecte al refector, la cuina, el celler, el pou i el sortidor central del claustre. Aquestes dependències foren construïdes a finals del segle XV i principis del XVI. Així, sabem que el refector es va acabar durant el trienni 1483-1486,⁴³ les voltes de la cuina es realitzaren en el de 1486-1489,⁴⁴ el pou central és de 1469-1472⁴⁵ i el sortidor central es dugué a terme entre 1501 i 1504.⁴⁶ El celler és de datació dubtosa, encara que s'ha apuntat el trienni 1498-1501.⁴⁷

Ens informa també que en el pis superior del claustre, que era cobert de teulada, hi havia dinou o vint cel·les i una llibreria ben plena de llibres de la sagrada escriptura, a més de l'existència de dues escales.

La biblioteca fou objecte d'un trasllat a l'Obra Nova,⁴⁸ abandonà, doncs, el seu emplaçament original al pis superior del claustre, on la trobem l'any 1551. La ubicació era amb tota probabilitat a la galeria de llevant,⁴⁹ com es desprèn del text següent: «M^o Lluís Clos féu en aquesta conjuntura dues

Portal de Maria Mater, al fons de la galeria de tramuntana del claustre. Fotografia de l'autor.

vidrieres a la llibreria que serà les que tenen per armes una olla amb un estel damunt d'ella que miren a la part del claustre, que les quatre que miren a la part de llevant féu la se-nyora Aldonça Sabastida com consta de les seves armes»,⁵⁰ ja que una estança que tenia una part mirant al claustre i l'altra a l'església, només podia estar situada en aquesta galeria. Forçosament havia d'emplaçar-se sobre la sala capitular, atès que la part meridional d'aquesta ala estava ocupada pel cor. Sabem que estava en fase de construcció a mitjan segle XV, i per tant, era una de les dependències més antigues de l'edifici.⁵¹

A la resta de galeries superiors hi trobem les dinou o vint cel·les, o sigui, entre 6 i 7 per costat. Les construïdes més recentment foren les que donaven a la façana principal, sufragades en part per Carles I,⁵² mentre que a final del segle XV consta que s'acabaven de fer les de la galeria de tramuntana i llevant.⁵³

Pel que fa a les escales, actualment al monestir hi ha una escala que permet l'accés al claustre superior. Comença a la sala anomenada rentamans, a la dreta de l'entrada al claustre des de la mateixa estança. Aquesta seria una de les escales a les quals fa referència l'autor de la present descripció.

Evidentment, la segona escala no pot ser la que, com a resultat de reformes posteriors, comunica el claustre per la seva galeria de migdia amb l'Obra Nova, travessant l'antiga capella de Sant Sebastià. No sembla lògic que fos a les galeries nord o sud, no afectades per l'incendi, ja que en cap dels casos no n'hi ha rastre arquitectònic. Per tant, per exclusió, l'escala havia d'estar ubicada a la galeria de llevant. En bona lògica, l'escala no podia començar ni travessar els peus de l'església, i per tant, s'havia d'emplaçar el seu començament a l'en-

creuament de les galeries de tramuntana i llevant, ascendint per aquesta darrera. D'aquesta manera l'escala s'iniciaria sota d'un altre portal, encara existent al citat encreuament i que a la descripció rep el nom de portal de Maria Mater. Queda corroborada aquesta ubicació pel text següent, trobat a la crònica del monestir: «i diu eren per necessitat dels bancs de la llibreria que estan de la part de l'escala, la qualitat de la qual el pare prior en firma àpoca»,⁵⁴ ja que, com hem vist, la llibreria es trobava a llevant del claustre. Molt possiblement, aquesta segona escala tenia les mateixes dimensions que la primera, de la qual era paral·lela.

Seguia el cenobi badaloní l'esquema de claustre jerònim. Aquest era generalment de planta quadrada i amb un pis superior, on se situaven les cel·les dels monjos. Per pujar a aquest darrer hi solia haver un mínim de dues escales, situades als angles. També és típicament jerònima l'existència de capelles independents de l'església conventual. Com a diferència, anatem que mentre que a Sant Jeroni de la Murtra els frares eren enterrats al capítol, a la majoria de cases jerònimes aquesta funció la complia el propi claustre.⁵⁵

La resta de l'edifici monàstic

En primer lloc tenim l'altre gran pati interior del monestir que queda al nord de l'església conventual. Hi destaca una ala de claustre, que ve a ser una continuació de la septentrional del claustre principal.⁵⁶ L'autor de la descripció s'hi refereix amb el qualificatiu de començat. No sabem encara, però, si hi havia inicialment un projecte per construir la resta de galeries o bé si l'apel·latiu de començat té un significat d'incomplet. Ens inclinem per la segona opció, ja que l'estructura d'un claustre tancat al pati de llevant hagués estat altament irregular. A principis del segle XVI, quan se'n començà l'edifica-

ció,⁵⁷ l'església, la sacristia i un safareig ocupaven ja bona part d'aquest pati. Queda patent també que aquest claustre tenia el seu corresponent pis superior cobert de teulada, seguint, per tant, la disposició del claustre principal.

Una aportació interessant i inèdita és la situació del forn, la casa de les bugades i altres dependències per a cellers, situats de forma correlativa al llarg de l'anterior galeria, de ponent a llevant. Al moment de la desamortització aquesta part estava ocupada per dependències agrícoles.⁵⁸ En el pis superior, damunt de les citades estances, hi havia la infermeria,⁵⁹ la construcció de la qual fou a principis del segle XVI.⁶⁰ El text també ens esmenta l'existència d'un safareig i sortidor que limitava amb les parets de l'església. De fet, amb la situació aleshores del capítol i l'església amb la capella de Sant Miquel, hem d'ubicar-lo a l'actual font de Sant Miquel.

Els elements externs a l'edifici principal són més difícils de localitzar amb precisió, a causa de la falta de referències exactes, tant a la descripció com a la bibliografia sobre Sant Jeroni de la Murtra. L'excepció és la capella o ermita de Sant Onofre, avui encara dempeus mercès a la restauració efectuada l'any 1955 pel Centre Excursionista de Badalona.⁶¹ L'autor ens informa que la muntanya on s'assentava era aleshores plantada de vinya i que comptava amb un gentil retaule i una bona campana. Aquestes dades inèdites s'afegeixen a la ja coneguda sobre la data de la seva construcció durant el trienni 1498-1501.⁶²

A uns dos trets de ballesta, o sigui, a uns 300 metres al nord del monestir, hi tenien una cisterna on brollava una aigua que, per ser malsana, la dedicaven a regar els horts. Consta un safareig dins de l'hort i un altre al cap de la parra. Sabem que aquesta parra era llarguíssima⁶³ i que anava des d'on més tard

hi bastiren la torre prioral⁶⁴ fins al citat safareig. Tenint en compte que hi havia una font molt propera a aquest safareig i que la seva aigua entrava al monestir per la cuina, és versemblant pensar que estava situat prop de l'extrem nord-occidental de l'edifici monàstic, i que per tant, el recorregut de la parra era des de l'extrem sud-occidental fins al nord-occidental. Prop de la parra hi era situat un abeurador. També ens indica el text que antigament hi havia un altre abeurador més a llevant que el situat prop de la parra. Altres elements de difícil localització són un abellar i l'anomenat clot del descorredor.

Troben a faltar en el text alguna menció de les dependències de la planta baixa del cos de migdia, on hi havia la porteria⁶⁵ i possiblement un locutori. S'ha fet la hipòtesi que aquesta part de l'edifici correspondria a l'antiga casa de la Murtra.⁶⁶

Informació suplementària

L'autor del text del 1551 va inserir una sèrie de dades que no són pròpiament descripció del monestir. Podem dividir-les en dos grups, segons facin referència a l'abastament d'aigua o bé als plans previstos d'ampliació del conjunt monàstic.

Tot i que sobti al visitant modern, pels voltants de Sant Jeroni abundava l'aigua. Era un element primordial per establir una comunitat monàstica, com ho demostra que una de les causes del trasllat de la comunitat des del primitiu emplaçament de Sant Jeroni de Montolivet a l'antiga casa de la Murtra, fos l'escassetat d'aigua i l'aridesa del terreny. Molt al contrari, a l'antiga vall de Poià s'hi congregaven roures, pins, alzines, xiprers, en un paisatge de vegetació copiosa.⁶⁷ No obstant això, l'aigua també duia problemes, com queda patent en la descripció, ja que la procedent d'una font va ser destinada al rec de l'hort després de constatar que provocava malalties

als frares. En el mateix sentit, sabem que, als pocs anys de la fundació, la comunitat va fer desaparèixer unes aigües estancades que eren causa de febres palúdiques.⁶⁸

L'aigua emprada per al consum era la procedent d'una font que era situada prop del safareig gran, proper al cap de la parra. Entrava al monestir per la cuina. D'aquesta passava al claustre i al seu sortidor central, per dirigir-se a la part de tramuntana, perquè en disposessin el celler, el forn, la casa de les bugades i la infermeria. La canalització es dirigia després en direcció sud cap al safareig i sortidor del pati de la infermeria i la sagristia, mentre que un ramal conduïa l'aigua cap a la porta de l'era. Tot i trobar-se documentades despeses referents a canons i aixetes a mitjan segle XV,⁶⁹ la darrera canalització a què es refereix la present descripció, l'hem de situar a principis del segle XVI, com es dedueix de les paraules del cronista: «Una obra féu regaladíssima encara que de poc cost, que posà l'aigua nova dins casa amb canonada de terra, pel

Ermita de Sant Onofre. Fotografia de Roser Morros.

qual comprà al peu de cinc-cents canons i costà trenta-set lliures. Va aquesta aigua per moltes oficines de casa, al celler, al forn, a la casa de les bugades i a la Sacristia».⁷⁰ També apunta la possibilitat de canalitzar en un futur l'aigua d'un torrent situat a tramuntana en direcció a Montalegre, situat a uns 450 metres del monestir.

Quant als plans d'ampliació del monestir, la informació subministrada ens és molt valuosa per precisar l'inici de la construcció de la part del monestir anomenada Obra Nova. D'una banda, Cuyàs atribueix a Carles I la seva construcció i la situa l'any 1550,⁷¹ mentre que Font i Cussó la situa tres anys més tard, essent el seu principal promotor Juan Fernández Manrique, marquès d'Aguilar i virrei a Catalunya.⁷² Comparant l'opinió d'Aymar, segons la qual ambdues afirmacions no són contradictòries,⁷³ és patent que les obres ja eren iniciades l'any 1551, moment en què també havien estat confeccionades les traces.

Segons ens diu l'autor de la descripció del 1551, la causa d'aquesta construcció era l'augment de l'espai disponible, cosa que permetria donar quietud al claustre principal i llevar dificultats als religiosos. Es desprèn, doncs, que amb el nombre de membres de la comunitat, l'espai s'havia quedat petit. S'ha apuntat que la raó principal d'aquesta manca d'espai era deguda al gran nombre de visitants del monestir, i per això, la funció principal del nou edifici fou d'hostatgeria.⁷⁴

Però, de fet, la informació més valuosa que ens dona és que hi havia el propòsit de construir en un futur un nou claustre de la mateixa grandària del claustre gòtic. El projecte s'havia dissenyat de forma global, incloent aquesta construcció que finalment no es va dur a terme. És de suposar que els problemes financers en foren la causa, ja que la comunitat va tenir

dificultats per cobrir la totalitat de les despeses de la construcció de l'Obra Nova.⁷⁵

A manca de dades documentals, només podem formular hipòtesis sobre el lloc on la comunitat tenia previst construir-lo. Si fou dissenyat juntament amb l'Obra Nova, la funció principal de la qual fou hostatjar els nombrosos visitants del monestir, és versemblant concloure que fou projectat com a claustre de l'hostatgeria.

És sabut que moltes cases jerònimes comptaven amb aquest tipus de claustre, la finalitat del qual era entablir-hi les relacions amb el món exterior, i d'aquesta forma, mantenir la clausura en el principal, dedicat únicament a la comunitat monàstica.⁷⁶ Per aquesta raó se solia situar físicament davant del principal o processional.

En el cas de Sant Jeroni de la Murtra, la galeria del pati de llevant realitzava funcions de claustre de la infermeria i, per la seva situació dins el conjunt monàstic, massa propera a la zona de clausura, no era idònia per a la funció d'hostatgeria.

En conseqüència, podem concloure que la idea original fou construir-lo amb finalitat d'hostatgeria davant el claustre principal, on disposaven de l'espai necessari.⁷⁷ Això hagués suposat cegar la façana principal. No obstant això, les dificultats econòmiques i altres motius devien impedir la realització completa d'una obra tan ambiciosa.

Conclusions

La descripció del conjunt monàstic que realitzà un dels frares de la comunitat a mitjan segle XVI ens han permès reconstruir la disposició de l'edifici en aquell moment, uns 135 anys

després de la fundació. Es tracta d'un moment important perquè s'estava projectant l'ampliació del monestir.

En aquell moment, les parts fonamentals de l'edifici ja feia força anys que eren fetes. A mitjan segle XV està en obres la part de la galeria de llevant del claustre,⁷⁸ amb la biblioteca i la sala capitular, així com les tres capelles del costat de l'Epístola. La construcció es va dur aleshores cap a ponent, per acabar el claustre i fer la cuina, el refectori i les cel·les de tramuntana i ponent i la capella de Sant Sebastià. Fora del conjunt monàstic, es basteix la capella de Sant Onofre.

A principis del segle XVI, s'acaba de completar el voltant del claustre amb el sortidor central i es fan les cel·les de la galeria de migjorn. També s'ocupen de la part nord-oriental de l'edifici, amb la infermeria i la seva corresponent galeria, així com la capella de Sant Miquel. La paralització de les obres de reforma de l'església i el fet que la gran majoria de les construccions realitzades eren costejades per benefactors ens indiquen que els diners destinats per la comunitat a l'edifici van disminuir, possiblement per la despesa que va suposar la compra del castell i lloc de Tous l'any 1505.⁷⁹

Cap a 1530 es reprenen les obres, que afecten fonamentalment el temple, i s'arriba a l'any de la descripció amb la intenció d'ampliar el monestir per la part de migjorn amb una hostatgeria i el seu claustre, el que anys més tard formaria la part anomenada Obra Nova.

El conjunt es completava amb un exterior privilegiat, on abundava l'aigua, els boscos i la vegetació. El lloc on una comunitat hi féu estada prop de 420 anys, llegant-nos un monument que, a desgrat d'infortunis, segueix admirant a aquells que s'hi atansen.

Apèndix documental

Primo ha y posseheix lo dit monastir de Sanct Hieronym de la Vall de Betlem als de la Murta [ ] la casa apellada de la Murta en la dita parrochia de Sancta Maria de Badalona del bisbat de Barcelona totes ses terres honors e possessions drets [ ] per libero y franch alou jatsia en temps passat se tingué per la pabordia del mes de Maig de la Seu de Barcelona la qual en poder den Guillem Borrell notari de Barcelona a sis de les calendes d'agost mil trescents vint y non entre m^o Jaume de Sancliment senyor de la dita casa de la Murta e lo paborde de dita pabordia fou feta certa [ ] per la qual la senyoria de dita pabordia fou extinta. En la qual casa de la Murta fou fundat y edificat lo dit monastir lo qual al present consisteix en les coses següents es a saber sglesia, sacristia y quatre capelles chor ab tot de volta molt ben obrat de roure de flandes libraria del chor ab nota esens nota molt bona orgen bo y ben obrat sis o set vidrieres tot quasi nou claustro quadrat molt ben obrat de pedra de monjohich de volta ab diverses pintures y armes en un cantó del qual a levant devant la porta de la sglesia ha una capelleta de nostre senyora dels angels e devant aquella una capella de Sanct Sebastia calaltra part a ma dreita exint de la sglesia es lo capitol de volta ab un altar de Sanct Cosme y Sanct Dama y ab tres carnes lo un al mig a hon se soterran los frares e dos al entrant per als seculars E al altre canto a ponent ha un bell refetor de volta y al cap dell un celler e al altre cap la cuyna tot de volta. Lo qual claustro sta fornit de tarongers y murtes molt ben compassat y en una part dell denant la porta maior del dit claustro ha un bell pou molt bona aygua y al mig un sortidor de pedra de monjohic molt ben obrat ab aygua vuy continua. La qual aygua es mes leugera una onsa per quarter que no la del dit pou e millor en sabor enaix de una font que sta junt del saffareix gran al cap de la parra y ve per canonada ab sos

spirals y entra en la cuyna y aqui en lo sol de la dita cuyna se parteix passant per mig dels portals y va a una exeta de la entrada de dita cuyna y a les exetes de les olles de cuynar y de dites exetes travessa lo dit claustro entre lo segon y terç pilar a la part de la entrada⁸⁰ y va al dit sortidor y de aqui travessa los fonaments de dit claustro a ma squerra y entra per lo portal de la Maria mater y devant lo portal del forn de dins se parteix y va a les exetes del celler y porta forana del forn y de aqui va a la exeta de dins lo forn y de aqui va a la exeta de casa de les bugades y de aqui sta feta la canonada fins a la enfermeria nova y passant per la porta y per mig del portell del ampitrall del claustro comentsat sota lo qual portell ha un cano de [ ]⁸¹ boques per la una boca va al sortidor y saffareix que aqui son junt a la paret de la sglesia per laltra se continua la canonada fins al segon portell del dit claustro a hon ha un altre cano de tres boques per la una va laygua ala sacristia y laltra boca mira a la porta de la era del cap del dit claustro que vuy stan tapades. E en dos cantons del dit claustro ha sengles scales per hon se puja al claustro de dalt cubert de teulada en lo qual ha denou o vint celles y una libraria ben fornida de libres de la sagrada scriptura.

Exint del dit claustro a la part de levant ha una part del claustro comentsat de volta de guix en lo qual en lo debaix es lo forn de per coure pa ab tots sos compliments cases de les bugades y altres instancies per a cellers y altres coses necessaries e en lo de dalt y ha una altra part de claustro cubert de teulada e instanties aptes e bones per a enfermaria ab tot [ ],⁸² E ara novament a lahor y gloria de Deu a la part de migjorn [ ] se es comentsat un bell tros de obra lo qual ampliaria molt lo [ ] molta quietut al claustro y levava molta [ ] religiosos tenien adins per no tenir los spays necessaris. La qual obra se es trassada ensemps ab tota la casa a molta comoditat per a poder se fer en lo sdevenidor un altre claustro segons sta

començat de la matexia granaria del claustro acabat segons es pot veure en les trasses fetes en pregami les quals ha be costat y trobar les has entre les cartes de la fundació del dit monestir en un plech numero [ ].⁸³

E no molt luny del dit monastir quasi dos trets de ballesta a la tremuntana ha un aljub o casa de volta grassa en la qual naix una aygua la qual se uni la font vella de la qual aygua trobant los passats per experientia que bevent della engendrava malalties en los cossos dexaren de beure de aquella y la destinaren per a regar los horts y cercaren altres expedients pera-quells ni los sdevenidors haguessen a beure de la dita aygua lo que en strem los es de agrahir la qual de aqui ve per canonada fins al spirall devant lo abellar y apres va per unes teules cubertes fins al spirall en vista del monastir y de aqui va a un partidor de hon pot anar en dues parts per canonada per la una a la part de migjorn fins a quatre o sinc passes ans del clot del descorredor ahon sta tapada la canonada y tornant atras munta al spirall y raja en lo abeurador sota la parra y de aqui cau en lo saffareix dins lort per lo qual spirall laygua que scapa de la aygua bona que entra en casa raja també en dit abeurador La qual aygua mala a tres o quatre passes del dit spirall apres del dit spirall devant lo abellar entra y va per canals cubertes al saffareix gran del cap de la parra per a regar lort, per laltra part a levant pot anar per canonada fins a un spirall petit y de aqui al spirall major ahon antigament stava lo abeurador la qual per temps poria servir per lo que apparegues necessari. E perque la dita aygua com per experientia se es vist se embarassa algunes voltes y no corre es mester regonexer la cadany y fer la neta almenys dos voltes.

E més un torrent a tremuntana qui va a montalegre quasi a tres trets de ballesta del dit monastir ha unes aygues molt bones y que en ningun temps del any manquen les quals segons [ ] de

persones expertes se poden portar al dit monastir y servir delles [ ] se poria molt aprofitar en los () de les dites fonts de casa on se es vist [ ] havien de regar lort.

En mes al cap de una montanya sobre dit monestir que vuy es vinya ha una capella molt bonica cuberta de volta de rajola y teula ques diu la capella de San Onoffre ab un gentil retaule y una bona campana.

NOTES

1. SIGÜENZA, J. *Historia de la Orden de San Jerónimo*. Madrid, 1907. Volum I, pp. 294-297.
2. ZAMORA, F. de. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona, 1973, pp. 52 i 53.
3. CUYÀS, J. M. *La Badalona del segle divuitè*. Badalona, 1936, pp. 198-199.
4. SOLER, G. Badalona. *Monografia historich-arqueologica*. Barcelona, 1890, pp. 105-113.
5. BARRAQUER, G. *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*. Barcelona, 1906, pp. 261-274.
6. Sobre aquest manuscrit existeix el treball de CUYÀS, J. M. «Costumbres del Monasterio de San Jerónimo de la Murtra». *Studia Hieronymiana*. Madrid, 1973. Vol. II, pp. 123-135.
7. CUYÀS, J. M. *Resumen histórico del Monasterio de San Jerónimo de la Murtra*. Badalona, 1975.
8. AYMAR, J. *El monestir de Sant Jeroni de la Murtra*. Badalona, 1993.
9. JIMÉNEZ DE GARNICA, M. R. «Restauració del refetor de Sant Jeroni de la Murtra». *Carrer dels Arbres*, núm. 5. Badalona, 1994, pp. 67-72.
10. FONT, J. *62 articles*. Badalona, 1980, pp. 209-214.
11. *Ibid.*, pp. 172-179.
12. *Ibid.*, pp. 224-231.

13. *Ibid.*, pp. 231-235.
14. ACA, Monacals d'Hisenda, núm. 2496. La descripció es troba a les pp. 20r-21r.
15. FONT, J. *Op. Cit.*, p. 153 refereix la permuta entre Jaume de Santcliment i la pabordia del mes de Maig.
16. BARRAQUER, G. *Op. Cit.*, p. 276, CUYÀS, J. M. *Op. Cit.*, pp. 16-17 i AYMAR, J. *Op. Cit.*, pp. 12 i 14.
17. Moltes referències temporals prenen com a base el trienni, ja que era el període de mandat del prior o superior de la comunitat jerònima.
18. AYMAR, J. *Op. Cit.*, p. 38.
19. CUYÀS, J. M. «Esdeveniments ocorreguts en la segona meitat del segle XV». *Amistad*, núm. 56. Badalona, 1974, p. 6.
20. AYMAR, J. «Ermittans jerònims i Carles I». *Estudis del Baix Empordà*, núm. 19. Sant Feliu de Guíxols, 2000, pp. 55-56.
21. CUYÀS, J. M. *Resumen histórico de San Jerónimo de la Murtra*, p. 9.
22. FONT, J. *Op. Cit.*, p. 177.
23. *Ibid.*, pp. 173 i 196. Curiosament, el mateix Font es contradia en la nota 1, p. 179, quan considera que la capella més antiga de l'església era de la Sant Miquel, ja que és clar que si la del Sant Crist era dins l'església era anterior a aquella.
24. CUYÀS, J. M. «Esdeveniments ocorreguts en la segona meitat del segle XV», p. 6.
25. ACA. Monacals d'Hisenda, 2516. «Memòria sobre els priors des de l'any 1421» (escrit a principis del segle XVII), referit al trienni 1511-1514.
26. BARRAQUER, G. *Op. Cit.*, p. 266.
27. AYMAR, J. *Op. Cit.*, p. 55.
28. CUYÀS, J. M. *Resumen histórico del Monasterio de San Jerónimo de la Murtra*, p. 17.
29. RUIZ, J. A. *Los monasterios jerónimos españoles*. Segovia, 1999, pp. 86-87.
30. BARRAQUER, G. *Op. Cit.*, p. 267.
31. CUYÀS, J. M. *Op. Cit.*, p. 16.
32. RUIZ, J. A. *Op. Cit.*, pp. 73-75.
33. Sant Jeroni de la Vall d'Hebron era situat a la serra de Collserola i fou fundat el 1393 per la reina Violant de Bar, esposa de Joan I d'Aragó. Fou totalment arrasat l'any 1835 (BARRAQUER, G. *Op. Cit.*, pp. 245-261).
34. RUIZ, J. A. *Op. Cit.*, p. 56.
35. CUYÀS, J. M. «Continuem historiant el segle XV». *Amistad*, núm. 65. Badalona, 1975, p. 9 dóna la següent informació: «Algunes despeses es troben que es feren per una capella de la Verge Maria, no sé si fou per una que hi havia dins del claustre que estava davant la porta de l'església, i es deia la Verge Maria dels Àngels i s'és desfeta en els nostres temps perquè tapava la vista del sortidor i molta part del jardí del claustre que no es podia veure des de la porta de l'església, i avui està aquell retaule en el corredor de la enfermeria», referent al trienni 1483-1486. Els «nostres temps» del cronista cal situar-los a principis del segle XVII.
36. CUYÀS, J. M. *Resumen histórico del Monasterio de San Jerónimo de la Murtra*, pp. 17-18.
37. AYMAR, J. *El monestir de Sant Jeroni de la Murtra*, p. 52. No disposem de dades sobre un possible trasllat de la capella de Sant Sebastià a l'emplaçament actual per part de la comunitat religiosa.
38. BARRAQUER, G. *Op. Cit.*, p. 267.
39. FONT, J. *Op. Cit.*, p. 176.
40. CUYÀS, J. M. «Seguim parlant del segle XV». *Amistad*, núm. 58. Badalona, 1954, p. 8.
41. El claustre de Sant Jeroni fou obra dels mestres de cases Jaume Alfonso i Pere Bassets (MADURELL, J. M. «Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura». *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, nº 1. Barcelona, 1948, pp. 127-133 i 153-157).
42. Sobre l'heràldica del monestir, FERRER-VIVES, F. *Heràldica del Monasterio de San Jerónimo de la Murtra*. Badalona, 1975 i POYO, A. *Heràldica i llinatges a Sant Jeroni de la Murtra*. Centre Català d'Estudis Heràldics i Nobiliaris. Barcelona, 1999.
43. JIMÉNEZ DE GARNICA, M^a. R. *Op. Cit.*, p. 67.

44. AYMAR, J. *Op. Cit.*, p. 12.
45. CUYÀS, J. M. «Noves aportacions històriques del segle XV». *Amistad*, núm. 61. Badalona, 1975.
46. CUYÀS, J. M. «Joya del gòtic en Badalona». *Revista de Badalona*, 6-5-1972, p. 17.
47. CUYÀS, J. M. «Finalitzem el segle XV». *Amistad*, núm. 70. Badalona, 1970 es transcriu al cronista: «També se escriu que feren los cellers per tenir lo vi, però com nos trobe mes distinció, no sabia dir si son los que fins al dia de vuy estàn en peu yns servim dell, o si son altres».
48. AYMAR, J. «La biblioteca del monasterio de Sant Jeroni de la Murtra». *La Orden de San Jerónimo y sus monasterios*. San Lorenzo del Escorial, 1999, pp. 699-700.
49. Hipòtesi ja formulada per AYMAR, J. *Op. Cit.*, p. 699.
50. ACA, *Op. Cit.*, corresponent al trienni de fra Reginalt (1456-1457).
51. *Ibid.*, corresponent als deu triennis de fra Romeu Borrell (1424-1456).
52. AYMAR, J. «Carles I i Felip II al monestir de Sant Jeroni de la Murtra». *La Murtra i el Toisò*. Barcelona, 2000, p. 10.
53. CUYÀS, J. M. *Op. Cit.*
54. ACA, *Op. Cit.*, triennis de fra Romeu Borrell.
55. RUIZ, J. A. *Op. Cit.*, pp. 54-57.
56. BARRAQUER, G. *Op. Cit.*, p. 265.
57. ACA, *Op. Cit.* : «Començà una obra de importància que fonch posar la ma en fer lo claustro de baix de la enfermeria», referent al trienni 1517-1520.
58. BARRAQUER, G. *Op. Cit.*, p. 265.
59. El primer en situar-la fou AYMAR, J. *El monestir de Sant Jeroni de la Murtra*, p. 16. BARRAQUER, G. *Op. Cit.*, p. 266 ignorava la seva ubicació.
60. ACA, *Op. Cit.*: «Altra obra se començà en aquest trienni que ha donat molt ser a aquesta casa, encara que no es feu de diners de la comunitat ni pense quey gastà cosa ninguna segons consta per una capitulació feta entre lo monestir i lo benefactor qui volia començar esta obra, lo qual era mos-
- sen Miquel Albanell, canonge y infermer de la seu de Tarragona». La informació correspon al trienni 1511-1514.
61. AYMAR, J. *Op. Cit.*, p. 54.
62. CUYÀS, J. M. *Op. Cit.*
63. CUYÀS, J. M. «Continuem historiant el segle XV», p. 9.
64. ACA, *Op. Cit.*: «La una fonch fer los pilars del parral que encara en nostros dies los avem alcançats, que començant des del canto de casa junt a la torre nova que ses feta despres». Informació corresponent al trienni 1508-1511.
65. ACA, *Op. Cit.*: «Altra obra se feu que apar que no sia res, y costà mes de alguns pensen, que fonch empaymentar tota la entrada de la porteria, i sino es que feren dues fornades de cals y obra de rejoles i teules haguera costat molt, particularment per respecte dels mahons, que foren menester molts», referent al trienni 1501-1504.
66. LÓPEZ, J. «L'antic Mas de Sa Murtra. Una hipòtesi evolutiva». *Carrer dels Arbres*, núm. 10. Badalona, 1999, pp. 15-28.
67. SIGÜENZA, J. *Op. Cit.*, p. 295.
68. FONT, J. *Op. Cit.*, p. 169.
69. CUYÀS, J. M. «Esdeveniments ocorreguts en la segona meitat del segle XV», p. 6. AYMAR, J. *Op. Cit.*, p. 13 afirma que les piques de pedra de Girona de la cuina estaven servides d'aigua corrent al segle XV.
70. ACA, *Op. Cit.*, referent al trienni 1511-1514.
71. CUYÀS, J. M. «Ante el cuarto centenario de la muerte de Carlos I. Badalona y el César». *Revista de Badalona*, 9/08/1958.
72. FONT, J. *Op. Cit.*, p. 181.
73. AYMAR, J. «La biblioteca del Monasterio de Sant Jeroni de la Murtra», p. 699-700.
74. AYMAR, J. «Carles I i Felip II a Sant Jeroni de la Murtra», p. 20.
75. *Ibid.*, p. 20.
76. RUIZ, J. A. *Op. Cit.*, pp. 93-97 ens dóna els exemples de Santa Maria del Parral (Segòvia), San Jerónimo de Valparaíso (Córdoba), N. S^a. de la Estrella (Logronyo), San Leonardo de Alba de Tormes (Salamanca), San

Jerónimo de Buenavista (Sevilla), San Jerónimo (Granada), San Juan de Ortega (Burgos) i San Jerónimo de Montamarta (Zamora).

77. La torre de defensa fou construïda amb posterioritat, l'any 1592 (FONT, J. *Op. Cit.*, p. 209).

78. AYMAR, *El monestir de Sant Jeroni de la Murtra*, p. 30, situa la construcció cap a 1460 perquè aleshores es col·locaren les claus de volta de Pere Desvalls i Honorat Pasqual.

79. GIRALT, C.; JUNYENT, R.; PLANS, S. *El retaule de Sant Martí de Tous*. Sant Martí de Tous, 1998, p. 30. Les condicions de la venda foren 600 lliures inicials, una pensió anual vitalícia a Isabel Saplana i Joan Ram i la liquidació dels censals que pesaven sobre el lloc. El total pujà més de 4.000 lliures com es desprèn del text següent, que es refereix a la compra de Tous: «... i així les quatre mil tres-centes seixanta lliures serviren per dit efecte» (ACA, *Op. Cit.*, trienni 1504-1507).

80. Les paraules «a la part de l'entrada» són ratllades en el text, on hi apareix la següent anotació: «en lo qual ha una creu sculpida de la dita [ ] E not. que al segon graho que puie al sortidor ha una creu sculpida; y devant la dita creu a una passa ha un cano ab [ ] que gire laygua vers la dita creu y debaix la creu passa la canonada y entra al sortidor».

81. Probablement, «dos o tres».

82. Probablement, «amb tots sos compliments».

83. Es distingeix l'expressió «segon en lo seq. primer caxo del archiu» ratllada.

Claustre de Sant Jeroni. Museu de Badalona. Arxiu d'imatges. Fotografia: Josep Lluís García Surrallès, 2001.

